॥श्रीः॥
॥श्रीः॥
॥१॥

श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरवे नमः ॥ नत्वा सरस्वतीं देवीं सुधां गुण्यां करोम्यहम् ॥ पाणि
नीयप्रवेशाय लघुसिद्धान्तकौमुदीम् ॥१॥ अइउण्। ऋऌक्। एओङ्। ऐऔच्। ह
यवरट् लण्। ञमङणनम्। झभञ्। घढधष्। जबगडदश्। खफछठथचटत
व्। कपय्। शषसर् हल्। ॥ इति माहेश्वराणि सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि ॥ हकारा
दिष्वकार उच्चारणार्थः ॥ हलन्त्यम् ॥ उपदेशेऽन्त्यं हलित्स्यात् ॥ उपदेश आद्यो
च्चारणम् ॥ सूत्रेष्वदृष्टं पदं सूत्रान्तरादनुवर्तनीयं सर्वत्र ॥ अदर्शनं लो
पः ॥ प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात् ॥ तस्य लोपः ॥ तस्येतो लोपः स्यात् ॥ णादयो
ऽणाद्यर्थाः ॥ आदिरन्त्येन सहेता ॥ अन्त्येनेता सहित आदिर्मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्या
त् ॥ ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः ॥ उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः वां कालो यस्य सोऽच् क्र

॥१॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः
॥२॥

ऽपुपध्मानीयानांमोष्ठौ॥ञमङणनानांनासिकाच॥एदैतोःकंठतालु॥ओदौतो
कंठोष्ठम्॥वकारस्यदंतोष्ठम्॥जीव्हामुलियस्यजिव्हामुलम्॥नासिकाअ
नुस्वारइतिस्थानानि॥प्रयत्नोद्विधा॥आभ्यांतरोबाह्यश्च॥आद्यःपंचधा॥स्पृ
ष्टेषद्विवृतविवृतसंवृतभेदात्॥तत्रस्पृष्टंप्रयत्नंस्पर्शानां॥इषत्स्पृष्टमंत
स्थानांइषद्विवृतमूष्मणां॥विवृतंस्वराणाम्॥ह्रस्वस्यावर्णस्यप्रयोगेसंवृतं॥
प्रक्रियादशायनुविवृतमेव॥बाह्यप्रयत्नस्त्वेकादशधा॥विवारःसंवारःश्वा
सोनादोघोषोअघोषोश्चअल्पप्राणोमहाप्राणोउदात्तोऽनुदात्तस्वरितश्चेति॥
खरोविवाराश्वासाअघोषाश्च॥हशःसंवारानादाघोषाश्च॥वर्गाणांप्रथमतृ
तीयपंचमा॥यणश्चाल्पप्राणा॥अन्येमहाप्राणा॥कादयोमावसानास्पर्शाः

॥२॥

माऊस्वरो दीर्घप्लुतसंज्ञं स्यात्॥ सप्रत्येकमुदात्तादिभेदेन त्रिधा॥ उच्चैरुदात्तः॥ नीचै
रनुदात्तः॥ समाहारस्वरितः॥ उदात्तत्वानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मीन्
सोऽचस्वरितसंज्ञं स्यात्॥ सनवविधोपि प्रत्येकमनुनासिकानुनासिकत्वाभ्यां
द्विधा॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः॥ मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणोऽ
नुनासिकसंज्ञं स्यात्॥ तदित्थं अइउऋएषां वर्णानां प्रत्येकमष्टादशभेदस्तल्ल
वर्णस्य द्वादश तस्य दीर्घाभावात्॥ एचामपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात्॥ तुल्या
स्यप्रयत्नं सवर्णम्॥ ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं
तन्मिथः सवर्णसंज्ञं स्यात्॥ ऋलृवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यम्॥ अकुहविस
सर्जनीयानां कण्ठः॥ इचुयशानां तालु॥ ऋटुरषाणां मूर्धा॥ लृतुलसानां दन्ता॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

यत्नो ऽत्तस्था ॥ शल ऽष्माना ॥ अचस्वरा ॥ ≍क इत्ति जिह्वामुलीयः ॥ ≍प इत्ति उपध्मा
नीयः ॥ अं इत्यनुस्वारः अः इत्ति विसर्जनीयः ॥ अराउदित्तावर्णस्य चाप्रत्ययः ॥ अवि
धियमानो अराउदिच सवर्णसंज्ञस्यात्त ॥ अ ऐवारापरेरा नकारेरा ॥ कुचुटुतु
पु एते उदित्तः ॥ त्तद्वदर्ग स्पष्टाद्यानां संज्ञा त्तच ऐकारो ऽकारो ॥ सकारस्त्री यात्तः ॥
मेवम [illegible] स्वेल फारोपिरष्टचो बाद्यानां ॥ अनुनासिकानानु
नासिक भेरेन यवलाधि धा ॥ तेनानुनासिका स्तेवयोर्द्वयोः संज्ञा ॥ परसन्निक
र्षः संहिता ॥ वरा नामति स इत्तः सन्निधि संहितासंज्ञस्यात्ते ॥ हलोनन्तरासंयोगः ॥
अजोभिर व्यवहिताहलः संयोगसंज्ञास्यु ॥ सुप्तिङंतं पदं ॥ सुवंत तिङंत च
परसंज्ञस्यात्त ॥ ☉ ॥ इतिसंज्ञाप्रकरराम ॥ ☉ ॥ इकोयणचि ॥ इकस्थाने यण

माऽज्ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञं स्यात्॥ स प्रत्येकमुदात्तादिभेदेन त्रिधा॥ उच्चैरुदात्तः॥ नीचै
रनुदात्तः॥ समाहारः स्वरितः॥ उदात्तत्वानुदात्तत्वे वर्णधर्मौ समाह्रियेते यस्मिन्
सोऽच् स्वरितसंज्ञं स्यात्॥ स नवविधोऽपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां
द्विधा॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः॥ मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणोऽ
नुनासिकसंज्ञं स्यात्॥ तदित्थं अइउऋएषां वर्णानां प्रत्येकमष्टादश भेदाः॥ लृ
वर्णस्य द्वादश तस्य दीर्घाभावात्॥ एचामपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात्॥ तुल्या
स्यप्रयत्नं सवर्णम्॥ ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं
तन्मिथः सवर्णसंज्ञं स्यात्॥ ऋलृवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यम्॥ अकुहवि
सर्जनीयानां कण्ठः॥ इचुयशानां तालु॥ ऋटुरषाणां मूर्धा॥ लृतुलसानां दन्ताः॥

यरोऽन्तस्था॥ शल ऊष्माना॥ अचस्वरा॥ ≍क इति जिह्वामुलीयः॥ ≍प इति उपध्मा
नीयः॥ अं इत्यनुस्वारः अः इति विसर्जनीय॥ अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः॥ अवि
धीयमानो अणुदिच सवर्णा संज्ञस्यात्त॥ अत्रैवाण परेण नकारेण॥ कुचुटुतु
पु एते उदित्तः॥ तेदवमइ स्पष्टाहशानां संज्ञा त्वेकारोकारो॥ सपकारस्त्रीयात्तः॥
[illegible] एवल कारोपिए चोद्वाहशानां॥ अनुनासिकानु
नासिक भेदेन यवलाद्विधा॥ तेनानुनासिकास्तेवयोर्द्वयोः संज्ञा॥ परसन्निक
र्षः संहिता॥ वर्णानामतिसइत्तः सन्निधिः संहितासंज्ञास्यात्त॥ हलोऽनन्तराः संयोगः॥
अजभिर व्यवहिताः हलः संयोगसंज्ञास्युः॥ सुप्तिङंतं पदं॥ सुबंतं तिङंतं च
पदसंज्ञंस्यात्त॥ ○ ॥ इति संज्ञाप्रकरणम्॥ ○ ॥ इकोयणचि॥ इकस्थाने परा

श्री:
॥३॥

स्यात्‌ऽचिसंहितायांविषये॥सुधीउपास्यइतिस्थिते॥तस्मिन्नितिनिर्दिष्टेपूर्वस्य॥
सप्तमीनिर्देशेनविधीयमानंकार्यंवर्णान्तरेणाव्यवहितस्यपूर्वस्यबोध्यम्॥स्था
नेऽन्तरतमः॥प्रसङ्गेसतिसदृशतमआदेशः स्यात्‌॥सुध उपास्यइतिस्थिते॥
अनचिच॥अचःपरस्ययरोद्वेवास्तोनत्वचिः इति धकारस्यद्वित्वम्॥झलांज
शःझशि॥इतिधकारस्यदकारः॥संयोगान्तस्यलोपः॥संयोगान्तंयत्पदंतद
न्तस्यलोपःस्यात्‌॥अलोन्तस्य॥षष्ठीनिर्दिष्टोऽन्त्यस्याल आदेशःस्यात्‌॥इतिय
कारस्यलोपेप्राप्ते॥यणःप्रतिषेधोवाच्यः॥सुध्युपास्यः॥मध्वरि॥धात्रंशः॥ला
कृति॥एचोऽयवायावः॥एचःक्रमादय्आव्अव्एतेस्युरचि॥यथासंख्यम
नुदेशःसमानाम्॥समसम्बन्धीविधिर्यथासंख्यंस्यात्‌॥हरये॥विष्णवे॥नायकः॥ ॥३॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

पावकः॥ वान्तो यि प्रत्यये॥ यादौ प्रत्यये परे ओ औ इत्येतौ रवा औसः॥ गव्यं॥ गोर्यूतौ
छन्दस्युपसंख्यानम्॥ अध्वपरिमाणे च॥ गव्यूतिः॥ अदेङ् गुणः॥ अदेङ् गु
णसंज्ञं स्यात्॥ तपरस्तत्कालस्य॥ तपरस्तात्परो वा ऽ ऽआर्यमाणः समकालस्यै
वसंज्ञा स्यात्॥ एकः पूर्वपरयोरित्यधिकृत्य॥ आद्गुणः॥ अवर्णादचि पूर्वप
रयोरेको गुणादेशः स्यात्॥ संहितायाम्॥ उपेन्द्रः॥ रमेशः॥ गंगोदकम्॥ उपदेशे
जनुनासिक इत्॥ उपदेशे ऽनुनासिको ऽजित्संज्ञः स्यात्॥ प्रतिज्ञानुनासिक्याः पा
णिनीयाः॥ लण् सूत्रस्थावर्णेन सहोच्चार्यमाणो रेफो रलयोः संज्ञा॥ उरण्
परः॥ ऋ इति त्रिंशतः संज्ञेत्युक्तं तत्स्थाने यो ऽण् स रपरः प्रसज्यमान एव प्रवर्तते॥
कृष्णर्द्धिः॥ तवल्कारः॥ लोपः शाकल्यस्य॥ अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्लोपो

ॐ श्रीः
॥ ॥८॥

वाशिपरे॥ पूर्वत्रासिद्धम्॥ सपादसप्ताध्यायीं प्रति त्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपि पू
र्वं प्रति परं शास्त्रमसिद्धं स्यात्॥ हरयिह॥ हरइह॥ विष्णइह॥ विष्णविह॥ वृ
द्धिरादैच॥ आदैच्च वृद्धिसंज्ञः स्यात्॥ वृद्धिरेचि॥ आदेचि परे वृद्धिरेकादेशः
स्यात्॥ गुणापवादः॥ कृष्णैकत्वम्॥ गङ्गौघः॥ देवैश्वर्यम्॥ एत्येधत्यूठ्सु॥
अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठि च परे वृद्धिरेकादेशः स्यात्॥ उपैति॥ उपैधते॥
प्रष्ठौहः॥ एजाद्यौ किम्॥ उपेतः॥ मा भवान्प्रेदिधत्॥ अक्षादूहिन्यामुप॥ अ
क्षौहिणी सेना॥ प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु॥ प्रौहः॥ प्रौढः॥ प्रौढिः॥ प्रैषः॥ प्रैष्यः॥ ऋत
े च तृतीयासमासे॥ सुखेन ऋतः॥ सुखार्तः॥ तृतीयेति किम्॥ परमर्तः॥ प्रवत्सतरक
म्बलवसनार्णदशानामृणे॥ प्रार्णम्॥ वत्सतरार्णम्॥ कम्बलार्णम्॥ इत्यादि॥ उप

॥८॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

सर्गा क्रियायोगे॥ प्राद्यः क्रियायोगे उपसर्गसंज्ञस्युः॥ प्र। परा। अप। सम। अनु। अव।
नीस। निर। दुस। दुर। वि। आङ। नी। अधि। अपि। अति। सु। उत्त। अभि। प्रति। परि। उप०
एते प्राद्यः॥ भूवादयो धात्तवः॥ क्रियावाचिनो भ्वादयो धातुसंज्ञास्युः॥ उपसर्गा
द्दतिधात्तौ॥ अवर्णान्ताद्दुपसर्गादृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात्त॥ अचो
रहाभ्यां द्वे॥ अचः परौ यौ रेफहकारौ ताभ्यामुत्तरस्य यरो द्वे वास्तः॥ उपार्छति॥ प्रा
र्छति॥ एङि पररूपम्॥ आद्दुपसर्गादेङादौ धात्तौ परे पररूपमेकादेशः स्यात्त॥ प्रेजप
त्ते॥ उपोखत्ति॥ अचोन्त्यादिटि॥ अचां मध्ये योन्तः स आदिर्यस्य तट्टिसंज्ञास्यात्त॥ श
कंध्वादिषु पररूपं वाच्यम॥ तच्चटेः॥ शाकन्ध्यु॥ कर्कन्धु॥ मनीषा॥ आकृतिगणोयम॥
ओमाङोश्च॥ ओमि आङि च पररूपमेकादेशः स्यात्त॥ हैमारिस्यां शिवायो नमः शि

श्रीः

॥५॥

येहि ॥ अकः सवर्णे दीर्घः ॥ अकः सवर्णेऽचि परे दीर्घ एकादेशः स्यात् ॥ दैत्यारिः श्रीशः ॥
विष्णूदयः ॥ होतॄकारः ॥ एङः पदान्तादति ॥ पदान्तादेङोऽति परे पूर्वरूपमेकादेशः
स्यात् ॥ हरेऽव ॥ विष्णोऽव सर्वत्र विभाषा गोः ॥ लोके वेदे चैङन्तस्य गोरति वा प्रकृतिभावः पदान्ते ॥
गोअग्रम् ॥ गोऽग्रम् ॥ एङन्तस्य किम् ॥ चित्रग्वग्रम् ॥ पदान्ते किम् ॥ गोः ॥ अनेका
ल्शित्सर्वस्य ॥ इति प्राप्ते ॥ ङिच्च ॥ ङिदनेकालप्यन्त्यस्यैव स्यात् ॥ अवङ् स्फोटाय
नस्य ॥ पदान्ते एङन्तस्य गोरवङ् वाऽचि ॥ गवाग्रम् ॥ इन्द्रे च ॥ गोरवङ् गवेन्द्रः ॥ दूराद्धू
ते च ॥ दूराद्धाने वाक्यस्य टेः प्लुतो वा ॥ ॥ अथ प्रकृतिभावः ॥ ॥ प्लुतप्रगृह्या
अचि नित्यम् ॥ प्लुताः प्रगृह्याश्च अचि प्रकृत्या स्युः ॥ आगच्छ कृष्ण ३ अत्र गौश्चर
ति ॥ ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम् ॥ ईदूदेदन्तं द्विवचनं प्रगृह्यसंज्ञं स्यात् ॥ हरी एतौ ॥ वि

॥५॥

त्मुइमौ॥ गङ्ः अमु॥ अरसौ मात्त॥ अस्मात्परस्य वीद्वतौ प्रकृत्याेस्त॥ अमी इमाः॥ राम
कह्मावमु आसाते॥ चाहयो असत्ये॥ अङ्व्या यौश्चाहयो नियात्संज्ञाः स्यु॥ प्राहय॥
एते पित्तष्या॥ [illegible] नियात एकाजनाङ्॥ एको वा नियात आङ्वर्जः प्रकृत्या संज्ञा
स्यात॥ इअइ ऽऽमेत्र वा व्यस्मररोयोरङित्॥ आए वंनु मन्यसे॥ आए वंकिलेतत्॥
अन्यत्रङित॥ इषद् ष्णं ओ ष्णम॥ ओद्न्तो नीपात्तः प्रकृत्याः स्यात्॥ अहो इमाः॥ स
म्बुधौ शाकल्यस्येत्तावनार्षे॥ सम्बुधिनिमित्तक ओकारो वा प्रकृत्या स्यात्च कार्ये इ
के इत्तौ परे॥ विष्मो इत्ति॥ विष्णवित्ति॥ इको सर्वरो शाकल्यस्य ह्रस्वश्च॥ पद्मान्तइको
अचिपरे२ सवर्णे ह्रस्वो वा स्यात्॥ ह्रस्वविधिसामर्थ्यान्न स्वरसंधि॥ चक्रि अत्र॥ चक्र्यत्र॥ न समा
से॥ वाप्य श्वः॥ सप्त्यकः॥ ऋत्तिपरे पद्मान्ते अकः प्राग्वत्॥ ब्रह्म ऋषि॥ ब्रह्मर्षि॥ सो

श्रीः
॥५॥

येहि॥ अक सवर्णे दीर्घः॥ अकः सवर्णेचि परे दीर्घ एकादेशः स्यात्॥ दैत्यारि श्रीशः॥
विष्णूदयः॥ होतृकारः॥ एङः पदान्तादति॥ पदान्तादेङोति परे पूर्वरूपमेकादेशः
स्यात्॥ हरेव॥ विष्णोव॥ सर्वत्र विभाषा गोः॥ लोके वेदे चैङंतस्य गोरतिपरे नि॥
गो अग्रम्॥ गोग्रम्॥ एङंतस्य किम्॥ चित्र्वग्रम्॥ पदान्ते किम्॥ गोः॥ अनेका
ल्सित्सर्वस्य॥ इति प्राप्ते॥ ङिच्च॥ ङिदनेकाल्पतस्य वस्यात्॥ अवङ् स्फोटाय
नस्य॥ पदान्ते एङन्तस्य गोरवङ् अचि॥ गवाग्रम्॥ इन्द्रे च॥ गोरवङ् गवेन्द्रः॥ दूराद्धू
ते च॥ दूराद्धूते वाक्यस्य टेः प्लुतो वा॥ ० ॥ अथ प्रकृतिभावः॥ ० ॥ प्लुतप्रगृह्या
अचि नित्यम्॥ प्लुताः प्रगृह्याश्च अचि प्रकृत्यास्युः॥ एहि कृष्ण ३ अत्र गौश्चर
ति॥ ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम्॥ ईदूदेदंतं द्विवचनं प्रगृह्यसंज्ञं स्यात्॥ हरी एतौ॥ वि

॥५॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्चुनाश्चुः॥स्तोःसकारचवर्गाभ्यांयोगेशकारचवर्गौस्तः॥हरिश्शेते॥रामश्चिनोति॥
सच्चित्॥शार्ङ्गिञ्जय॥शात्॥शात्परस्यतवर्गस्यश्चुत्वंन॥विश्नः॥प्रश्नः॥ष्टुनाष्टुः॥
स्तोःष्टुनायोगेष्टुःस्यात्॥रामष्षीकते॥तट्टीकते॥चक्रिण्ढौकसे॥नपदान्ताट्टो
र्नाम॥पदान्तात्टवर्गात्परस्यनामस्तोःष्टुर्न॥षट्सन्तः॥षट्ते॥अनाम्नवतिनग
री[illegible]णामितिवाच्यम्॥षण्णाम्॥षण्णवतिः॥षण्णगर्यः॥तोःषि॥तवर्गस्यषकारेन
ष्टुत्वम्॥सन्षष्ठः॥झलांजशोन्ते॥पदान्तेझलांजशःस्युः॥वागीशः॥यरोनुनासि
केनुनासिकोवा॥परःपदान्तस्यानुनासिकोवास्यात्॥एतन्मुरारिः॥प्रत्ययेभाषायां
नित्यं॥तन्मात्रम्॥चिन्मयम्॥तोर्लि॥तवर्गस्यलकारेपरसवर्णः॥तल्लयः॥विद्वा

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ल्लिखति॥ नकारस्यानुनासिको लकारः॥ उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य॥ उदः परयोः स्थास्तम्भोः पू
र्वसवर्णः स्यात्॥ तस्मादित्युत्तरस्य॥ पञ्चमीनिर्दिष्टेनाक्रियमाणकार्यं वर्णान्तरेणाव्य
वहितस्य परस्य ज्ञेयम्॥ आदेः परस्य॥ परस्य यद्विहितं तत्तदादेर्बोध्यम्॥ इति सस्य थः॥ खरि.४
झरो झरि सवर्णे॥ हलः परस्य झरो लोपो वा स्यात् सवर्णे झरि परे॥ खरि च॥ झलां चरः स्युः॥
उत्थानम्॥ उत्तम्भनम्॥ झयो होऽन्यतरस्याम्॥ झयः परस्य हस्य पूर्वसवर्णो वा स्यात्॥
नादवतो घोषवतो महाप्राणस्य तादृशो वर्गचतुर्थ एवादेशः॥ वाग्घरिः॥ वाक्हरिः॥ १७
शश्छोऽटि॥ पदान्ताज्झयः परस्य शस्य छो वा स्यादटि परे॥ तच्छिवः॥ तच्शिवः॥ छत्वम
मीति वाच्यम्॥ तच्छ्लोकेन॥ मोऽनुस्वारः॥ मान्तस्यानुस्वारो हलि॥ हरिं वन्दे॥ नश्चा
पदान्तस्य झलि॥ नस्य मस्य चापदान्तस्य झल्यनुस्वारः॥ यशांसि॥ आक्रंस्यते॥

श्चुनाश्चुः ॥ स्तोःसकारचवर्गयोः शकारचवर्गौस्तः ॥ हरिश्शेते ॥ रामश्चिनोति ॥
सच्चित् ॥ शार्ङ्गिञ्जय ॥ शात् ॥ शात्परस्यतवर्गस्यश्चुत्वंन ॥ विश्नः ॥ प्रश्नः ॥ ष्टुनाष्टुः ॥
स्तोःष्टुनायोगेष्टुःस्यात् ॥ रामष्टीकते ॥ तट्टीकते ॥ चक्रिण्ढौकसे ॥ नपदान्ताट्टो
र्नाम् ॥ पदान्ताट्टवर्गात्परस्यनामस्तोःष्टुर्न ॥ षट्सन्तः ॥ षट्ते ॥ अनाम्नवतिनग
रीणामितिवाच्यम् ॥ षण्णां ॥ षण्णवतिः ॥ षण्णगर्यः ॥ तोःषि ॥ तवर्गस्यषकारेन
ष्टुत्वम् ॥ सन्षष्ठः ॥ झलांजशोन्ते ॥ पदान्तेझलांजशःस्युः ॥ वागीशः ॥ यरोनुनासि
केनुनासिकोवा ॥ यरःपदान्तस्यानुनासिकेवास्यात् ॥ एतन्मुरारिः ॥ प्रत्ययेभाषायां
नित्यं ॥ तन्मात्रम् ॥ चिन्मयम् ॥ तोर्लि ॥ तवर्गस्यलकारेपरसवर्णः ॥ तल्लयः ॥ विद्वां

प३

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

॥७॥

कि३

अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः ॥ आतः पदान्तस्य ॥ त्वङ्करोषि ॥ त्वं करोषि ॥ मो राजि
समः क्वौ ॥ क्विबन्ते राजतौ परे समो मस्य म एव स्यात् ॥ सम्राट् ॥ हे मपरे वा ॥ मपरे हका
रे मस्य मो वा ॥ किम्ह्मलयति ॥ किं ह्मलयति ॥ यवलपरे यवला वा ॥ किय्ँ
ह्यः ॥ किं ह्यः ॥ किव्ँह्वलयति ॥ किं ह्वलयति ॥ किंल्ँह्लादयति ॥ नपरे हकारे मस्य नो वा ॥
किन्ह्नुते ॥ किं ह्नुते ॥ ङः सि धुट् ॥ ङात् परस्य सस्य धुड् ॥ आद्यन्तौ टकितौ ॥ टि
त्कितौ यस्योक्तौ तस्य क्रमादाद्यन्तावयवौ स्तः ॥ षट्संतः ॥ षट्सन्तः ॥ ङ्णोः कुक्
टुक् शरि ॥ ङकारणकारयोः कुक्टुकावागमौ वा स्तः प्राङ्क्षष्ठः ॥ प्राङ्षष्ठः ॥ सुग
णट्षष्ठः ॥ सुगण्षष्ठः ॥ नश्च ॥ नान्तात् सस्य धुड्वा ॥ सन्त्सः ॥ सन्सः ॥ शि
तुक् ॥ पदान्तस्य नस्य शे तुग्वा ॥ प्राञ्च्छं भुः ॥ प्राञ्छं ॥ प्राञ्शं भुः ॥ प्रा न प्राभु ॥ = ॥७॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

ऽछो जवछ जथा। धितिरूपचत् छयम्॥ ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यम्॥ ह्रस्वा
त्परो योङ् मतदन्तात्पदात्परस्याचो नित्यं ङमुडागमः स्यात्॥ प्रत्यङ्ङात्मा
सुगण्णीशः॥ सन्नच्युतः॥ समः सुटि॥ समो रुः स्यात्सुटि॥ अत्रानुनासिकः पूर्व
स्य तु वा॥ अत्र रुप्रकरणे रोः पूर्वस्यानुनासिको वा स्यात्॥ अनुनासिकात्परोनु
स्वारः॥ अनुनासिकं विहाय रोः पूर्वस्मात्परोऽनुस्वारागमः॥ खरवसानयोर्विसर्ज
नीयः॥ खरि अवसाने च पदस्य रेफस्य विसर्गः॥ संपुंकानां सो वक्तव्यः॥
संस्स्कर्ता॥ संस्कर्ता॥ पुमः खय्यम्परे॥ अम्परे छवि नान्तस्य पदस्य रुः॥ वि
सर्जनीयस्य सः॥ खरिपसोरुः॥ पुंस्कोकिलः॥ पुंस्कोकिलः॥ नश्छव्यप्रशान्॥
अम्परे छवि नान्तस्य पदस्य रुः॥ विसर्जनीयस्य सः॥ खरि परे॥ चक्रिंस्त्रायस्व॥

चक्रिंस्त्रायस्व॥ अप्रशानकिम्: प्रशा॥ न्तनोति॥ पदस्येति किम्॥ हन्ति॥ नॄन्पे॥
न नित्यस्य रुर्वा पकारे॥ कुप्वोः ≍क≍पौ वा॥ कचर्गे पवर्गे च विसर्गस्य ≍क≍पौ
स्तः॥ चाद्विसर्गः॥ नॄँ≍पाहि॥ नॄँः पाहि॥ नॄन्पाहि॥ तस्य परमाम्रेडितं द्विरुक्तस्य
परूपमाम्रेडितं स्यात्॥ कानाम्रेडिते॥ कान नकारस्य रुः स्यादाम्रेडिते परे॥ कां
स्कान॥ कांस्कान्॥ छे च॥ ह्रस्वस्य छे परे तुगागमः स्यात्॥ स्वच्छाया॥ शिव
च्छाया॥ पदान्ताद्वा॥ दीर्घात्पदान्तात् छे परे तु वा॥ लक्ष्मीच्छाया॥ लक्ष्मीछाया छा४
॥ इति हल्संधि॥ विसर्जनीयस्य सः॥ खरि॥ विष्णुस्त्राता॥ वा शरि॥ शरि
विसर्जनीयस्य विसर्गो वा॥ हरिः शेते॥ हरिश्शेते॥ ससजुषो रुः॥ पदान्तस्य
सकारस्य सजुष्शब्दस्य च रुः स्यात्॥ अतो रोरप्लुतादप्लुते॥ अप्लुतादतः परस्य रो

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीः

रुः स्यात्प्लुतेति ॥ शिवो चर्पिः ॥ उत्वं प्रतिरुत्वस्यासिद्धत्वान्तु न भवंति ॥ रुत्वमनुचं
त्वविधिसमर्थात् ॥ हसि च ॥ अप्लुतादतः परस्य रोरुः स्याद्धशि तथा ॥ शिवोवंद्यः
॥ भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि ॥ असंधिः सौत्रः ॥ एतत्पूर्वस्य रोर्यो हेऽशि ॥ दे
वाइह ॥ देवायिह ॥ भोस भगोस अघोस इति सांतानिपातास्तेषां रोर्यत्वे कृते ॥
हलि सर्वेषां ॥ भोभगोअघोअपूर्वस्य यस्य लोपः स्याद्धलि ॥ भोदेवा ॥ भगो
नमस्ते ॥ अघोयाहि ॥ रोऽसुपि ॥ अकारे रेफादेशो न तु सुपि ॥ अहरह ॥ अहर्गी
राः ॥ रोरि ॥ रेफस्य रेफे परे लोपः स्यात् ॥ ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः ॥ हरेरफो लोपप
तीति तस्मिन् वर्णे अर्थाद्रकाररेफात्मके परे पूर्वस्याणो दीर्घस्यात् ॥ पुनारम
ते ॥ अराः किम् ॥ तृढः ॥ वृढः ॥ मनसरथ इत्यत्र रुत्वे कृते हसि चेत्युत्वे रोरिति च लो

पूर्वत्रासिद्धमिति रोऽसिद्धत्वादुत्वमेव । मनोरथः ॥ एतत्तदोः सुलो
पोऽकोरनञ्समासे हलि । अककारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपो हलि न
तु नञ्समासे ॥ एष विष्णुः ॥ स शम्भुः ॥ अकोः किम् ॥ एषको रुद्रः ॥ अनञ्समासे
किम् ॥ असमासे किम् ॥ असः शिवः ॥ हलि किम् ॥ एषोऽत्र ॥ सोऽचि लोपे चेत्पादपू
रणम् ॥ स इत्यस्य सोर्लोपः स्यादचि ॥ पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्यते ॥ सेमामविड्ढि
प्रभृतिम् ॥ सैष दाशरथी रामः ॥ ◎ इति विसर्गसन्धिः ॥ ◎ अर्थवदधातुरप्र
त्ययः प्रातिपदिकम् ॥ धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वा अर्थवच्छब्दरूपं प्रा
तिपदिकं स्यात् ॥ कृत्तद्धितसमासाश्च ॥ कृत्तद्धितान्ताः समासाश्च प्रातिपदिकाः स्युः ॥ स्वौ
जसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् ॥ सु औ

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

जसितिप्रथमा॥ अमौट्शसितिद्वितीया॥ टाभ्यांभिसतृतीया॥ ङेभ्यांभ्यसचतुर्थी॥ ङ
सिभ्यांभ्यसपञ्चमी॥ ङसोसामषष्ठी॥ ङिओससुपसप्तमी॥ ङ्याप्प्रातिपदिका
त्॥ ङ्यन्तादावन्तात्प्रातिपदिकाच्चपरस्वाद्युत्पद्यन्ते प्रत्ययाः स्यु:॥ सुप:॥ सुपः त्रीणित्रीणि
वचनान्येकश: एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञाः स्यु:॥ द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने॥ द्वि
त्वैकत्वयोरेते स्त:॥ विरामोऽवसानम्॥ वर्णानामभावोऽवसानसंज्ञः स्यात्॥ रुत्वे
विसर्गौ॥ रामा: सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ॥ एकविभक्तौ यानि सरूपाण्येव
दृष्टानि तेषामेक एव शिष्यते॥ चरुत्वे रामानां थोमि आयो॥ प्रथमयो: पूर्वसवर्ण:
अच: प्रथमाद्वितीययोरचि परे पूर्वसवर्णदीर्घ एकादेशः स्यात्॥ इति प्राप्ते॥ ना
दिचि॥ आदिचि न पूर्वसवर्णदीर्घः॥ वृद्धिरेचि॥ रामौ॥ बहुषु बहुवचनम्॥ चुटू॥ प्रत्य
यादेश्चुटू इतौ स्तः॥ विभक्तिश्च॥ सुप्तिङौ विभक्तिसंज्ञौ स्तः॥ न विभक्तौ तुस्माः॥
विभक्तिस्थास्तवर्गसमा नेतः॥ इति सस्यनत्वे॥ रामाः॥ एकवचनं संबुद्धिः॥

श्री
॥१०॥

संबोधनप्रथमाया एकवचनं संबुद्धिः स्यात् ॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् ॥
यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादि शब्दस्वरूपं तस्मिन्प्रत्यये परेऽङ्गसंज्ञं स्यात् ॥ एङ्ह्रस्वा
त्संबुद्धेः ॥ एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गाद्धल्लुप्यते संबुद्धेश्चेत् ॥ हे राम ॥ हे रामौ ॥ हे रामाः ॥
अमि पूर्वः ॥ अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् ॥ रामम् ॥ रामौ ॥ लशक्वतद्धि
ते ॥ तद्धितवर्जितप्रत्ययाद्याः ॥ लशकवर्गा इतः स्युः ॥ तस्माच्छसो नः पुंसि ॥ पूर्वस
वर्णदीर्घात्परो यः शसः सकारस्तस्य नः स्यात्पुंसि ॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ॥
अट् कवर्ग पवर्ग आङ् नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासंभवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्यां
परस्य नस्य णः स्यात् समानपदे ॥ इति प्राप्ते ॥ पदान्तस्य ॥ पदान्तस्य नस्य णो नः ॥ रामा
न् ॥ टाङसिङसामिनात्स्याः ॥ अदन्तात् टादीनां क्रमादिनादयः आदेशाः स्युः ॥ णत्वम् ॥

॥१०॥

श्री गणेश श्रीराम

सि॰ कौ॰ आ॰ स्थो॰ १ २३

पौनःपुन्येभृशार्थेच धातोर्लोट्सर्वलकारविषये। लोटोहि [illegible] स्वौ तु
यादिविषये। ध्वमोर्विषयेवा [illegible] क्रियासमभिहारेद्वित्वेतस्यैव धातो
रनुप्रयोगश्च। अनेकक्रियासमुच्चयेवालोट् तस्यहिस्वौ तध्व
मोर्विषयेवासामान्यार्थस्यधातोरनुप्रयोगः।प्रयोगास्तुवाच्यः।
याहि।याहीति।यातः।यान्ति।यासि।यातः।यातेति।यूयंयाथ।या
हि।याहीति।यास्यति।अयासीत्।अधीष्व।अधीष्वेत्य।धीयते।अधी
ध्वमधी।ध्वमिति।यूयमधीध्वे।शत्रून्पिबति।धनाः।स्वादन्त्यवहरति।
पिबतखादतेत्यभ्यवहरथ।अन्नंभुंक्ष्वदधिकमास्वादस्वेत्यभ्यवहरते।भुंक्ष्वास्व
अभ्यवहरध्वे। इत्याख्यातप्रक्रियासमाप्ता वैशाखमासेकृष्णपक्षे [illegible] शनिवासरे। ३
सम्वत् १८७३

संबोधनप्रथमाया एकवचनं संबुद्धिः स्यात्॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम्॥
यः प्रत्ययो यस्मात्क्रियते तदादि शब्दरूपं तस्मिन्प्रत्यये परे अङ्गसंज्ञं स्यात्॥ एङ्ह्रस्वा
त्सम्बुद्धेः॥ एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गाद्धलुप्यते सम्बुद्धेश्चेत्॥ हे राम॥ हे रामौ॥ हे रामाः।
अमि पूर्वः॥ अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात्॥ रामम्॥ रामौ॥ लशक्वतद्धि
ते॥ तद्धितवर्जितप्रत्ययाद्याः॥ लशाः कवर्गाश्चेतः स्युः॥ तस्माच्छसो नः पुंसि॥ पूर्वव
र्णाद्दीर्घात्परो यः शसः सकारस्तस्य नः स्यात्पुंसि॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि॥
अट् कवर्ग पवर्ग आङ् नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासंभवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्यां
परस्य नस्य णः स्यात् समानपदे॥ इति प्राप्ते॥ पदान्तस्य॥ पदान्तस्य नस्य णो न॥ रामा
न्॥ टाङसिङसामिनात्स्याः॥ अदन्तात् टादीनां क्रमादिनादय आदेशाः स्युः॥ रामेण॥

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi.

श्री गणेश॰ श्रीराम

सि॰ कौ॰ मू॰ २३

ध्यो॰ २

यो नः पुन्येभ शाच्चेव धातो लोट सर्वलकारविषये । लोटो हि [illegible] सर्वांत
वादिविषये । ध्वमो विषये वा लोट क्रियासमभिहारे द्वित्वं तस्यैव धातो
रनुप्रयोगश्च । अनेकक्रियासमुच्चये वा लोट तसा हि स्वोत ध्व
मोर्विषये वा सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः । प्रयोगास्तु वाच्यः ।
याहि याहीति यातः । यान्ति यासि यातः यातेति यूयं याथ । या
हि याहीति यास्यति अयासीत् अधीष्वाधीष्वेत्य धीयते अधी
ध्वम धी ध्वमिति यूयमधीध्वे शक्तुन्पिबति धनाः । खादेत्त भ्यवहरतीति
पिबतखादतेत्यभ्यवहरथ । अन्नं भुङ्क्ष्व धाना धिकमास्वादेत्यभ्यवहरते भुङ्क्ष्व मासाद्य
अभ्यवहरध्वे । इति आख्यातप्रक्रिया समाप्ता वैशाखमासे कृष्णपक्षे [illegible] शनिवासरे । २
संवत् १८७३

श्रीगणेश
श्रीराम

शोहरिं निंदेत्।
लिङ्लोटौ वक्तव्यः। जातु पतत्यस्यापदि न्याव्य
नावकल्पयामि नावमर्षयामि। उताप्योः समर्थयोर्लिङुत तत्र
पिवाह न्याद्धंहति। स्वामिप्राविष्करसोमं मेलिङनजुके चित्
कात्रा मे भुंजीत भवान्। हेतुहेतुमतोर्लिङ् विष्यति लिङ् वा। कलहं नमेद्यः
सुखं यायात्। कलहं नंस्यति। वेत्सुखं यास्यति। इच्छार्थेषु लिङ् लो
टौ कामप्रवेदने। इच्छामि भुंजीत भुंक्तां वा भवान्। इच्छार्थेषु लि
ङ् लटौ वर्त्तमानेऽर्थे। इच्छेत्। इच्छति। कामयेत्। कामयते।

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

श्रीगणेश.

श्रीगणेश

श्री०

सि॰कौ॰

८२

हपुनाः

स्मिवसन्तीछात्राः अवात्सुः। अवसन्। ऊषुर्वा। यावत्पुरानिपातयोर्भविष्यति·
लट्। यावद्भुंक्ते। पुराभुंक्ते। कदाकर्ह्योर्वा भविष्यति लट्। कदा कर्हि वा भु
क्ते। भोक्ष्यते। भोक्ता। वर्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वर्तमानवद्वा॥
कदागतोसि। अयमागच्छामि। अयमागमम्। कदागमिष्यति। एषगच्छा
मि। गमिष्यामि वा। क्षिप्रवचने लट्। वृष्टिश्चेत्। क्षिप्रमाशुत्वरितं
वायास्यति। शीघ्रं वपामः। गर्हायां लडपिजात्वोः। कालत्रये। अपिजा
यां त्यजसि जातु गणिकामाद्रियसे। वाक्ये अमिलिङ्लटौ गर्हायां
कालत्रये। कथं धर्मं त्यजेः। त्यजसि वा। जातु यत्पदायहियोगे ८२

स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः। न यदि यद्योगे उक्तौ। अभिजानासि कृष्ण स्वप
स्यते। अभुंज्महि। उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना परोक्षत्वम्। सुप्तोऽहं किल वि
ललाप। अहं जापकं चेत्ति लिट्। कलिङ्गेष्वावास्तीः। नाहं कलिङ्गं जगाम। हश
श्वतोर्लङ्लिटौ। इति ह अकरोत्। चकार वा। शश्वदकरोत्। चकार वा।
आसन्नकालिकप्रश्ने वै लङ्लिटौ। अगच्छत् किम्। जगाम किम्।
स्मिन्लट्। लिट्यपवादः। यजति स्म युधिष्ठिरः। भूतानद्यतने लट् स्मयोगे।
एवं स्म पिता ब्रवीति। ननौ पृष्टप्रतिवचने भूते लट्। अकार्षीः किं ननु
करोमि भोः। नन्वोर्वा॥ अकार्षीः किं। न करोमि। नाकार्षम्। अहं नु क
नु करोमि। नन्वकार्षम्। पुरायोगे चाभूतानद्यतने वा। लुङ्लङौ न तु

श्रीगणेश.
वृ.
सिद्ध. प्र.
२१

अवकिरते। हस्ती। अवाकीर्ष्ट। नज्ञायते। अ
अलंकुरुते। कन्या। अलमकृत। अवचिनुते। हस्ती। अधत्त। वछते। अपृष्ठ। चिकीर्षते।
जिर्ष्ठ। आद्रियते। आहृत। ध्रियते। अधृत। व छुते। अपृष्ठ। चिकीर्षते।
कठमः। अचिकीर्षिष्ट। स्निह्यति विधूनुते। विधीना कर्मकारते यागि
रौनित्। कारयते। अचीकरत्। उच्छू यते हरादः। उदशिश्रयत। धूतेक
था। अवोचत। यं यते यज्ञः। अयंयिष्ठ। विकुर्वते सैन्धवा। व्यकानिष्ठ।
व्यहृत। कुषिरंजोः कर्मकर्तरि वा आदयादेः। कुष्यते पादः। रज्यति र
ज्यते। वस्त्रम्। अकोषि। अरंजि। रामा॥ इति भावकर्मप्रक्रिया॥ राम।
स्मृति वा चिन्तुपपदे मूलान्य घतने धातोर्लट्। लडोपवादः॥ रामरामक॥

२१

स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः। न यदि। यद्योगे लङ्। अभिजानासि कृष्ण स्वप
ध्वने। अभुंज्महि। उत्तमपु० चित्तविक्षेपादिना परोक्षे लिट्। सुप्तोऽहं किल वि
ललाप। अत्यन्तापह्नवे लिट्। कलिङ्गेष्ववात्सीः। नाहं कलिङ्गं जगाम। हश
श्वतोर्लङ् लिटौ। इति हाकरोत्। चकार वा। शश्वदकरोत्। चकार वा।
आसन्नकाले पृच्छमाने लङ्लिटौ। अगच्छत् किं। जगाम किम्।।
स्मे लट्। लिटोऽपवादः। यजति स्म युधिष्ठिरः। भूतानद्यतने लट् स्मयोगे।
एवं स्म पिता ब्रवीति। ननौ पृष्टप्रतिवचने भूते लट्। अकार्षीः किं। ननु
करोमि भो। नन्वोर्विभाषा। अकार्षीः किं। न करोमि। नाकार्षम्। अहं नु क
रोमि। नन्वकार्षम्। पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने वा। लुङ् लटौ न तु

श्रीगणेशः
श्री०
सि॰ च॰ अ॰ अलंकुरुते॰ कन्या॰ अस्तमकृत॰ अवकिरते। हस्ती॰ अवाकीर्ष्ठ। आचरते॰ अ
२१ गिरिष्ठ। आद्रियते॰ आहत्त। ध्रियते। अधृत॰ पृच्छते॰ अपृष्ठ॰ चिकीर्षते।
कठमः॥ अचिकीर्षिष्ठ। द्विकर्मकश्रिधूम् अभिधर्मयोनां कर्मकारात याग
रौतिः कारयते। अचीकरत्। उष्यते हरष्ठः। उद्दशिष्यते। वृत्तेरक
था॰ अवोचत॰ यं पतेयज्ञः। अयं यिष्ठ। विकुर्वते सैन्धवा। व्यकानिष्ठ।
वा हन्त॰ कुषिरंजोः कर्मकर्तरि वा आद्यवा हे। कुष्यते पादः। रज्यति र
ज्यते। वस्त्रम्। अकोषि। अरंजि। रामा॥ इति भावकर्मप्रक्रिया॥ राम
स्म। तिवाच्चि नुपपदे भूतान्यघतने धातो लट्। लङोपवादः॥ रामरामः॥ २१

श्री गरोशः
श्री॰

तेनोक्तेः कर्म कार्तं नियगादिरीग्रावद्दिठः। भिद्यते काळम्। अपाचि। अभोदि।
स्कर्मकानां न' अङ्गा ग्रामं नयति। दुहिप च्यो सकर्मकयोर्वी। हेरते नप ठेकु
एवं निषेधः दुर्गातु विकल्पे नेष्यते। दुहस्तु न मां कर्म कर्मी विपागि रोगो न॰
जो: पयो दुग्धे॰ स्वनाना नां कर्मकर्तरी तावत् तनि दुहश्च॰ अकारि॰ अलूत॰
अदोहि॰ अधुग्ध्वलेत॰ अरुग्ध॰ धेनुस्यनः पूरंप घ्यते पवति वा। प्रस्तुते।
प्रस्नाविष्ट॰ प्रास्लोष्ट॰ नमतेः रोडः। अनंस्त॰ स्त्रिपुजेर्वा॰ स्त जेः अनङ्गो
पपन्ते कर्त्ति निःस्त जौते। स्न जंभ न्तोः असर्जि॰ पुञ्जेर्वा॰ पुन्यते वृक्षो वा भी
योगम॰ नृबावा चीनां दिकराही नां सानानां वयभिरा दुराब द्विते न॰।
नक्रौ ये त्वेवे तव: तप: कर्मक स्येष-ष-हे

CC-0. Digitized by eGangotri. Kamalakar Mishra Collection, Varanasi

अगसारस्व
श्री
सि·वं·अ·
२०

अकर्मकधातुभिर्योगे देशः कालो भावो गन्तव्योऽध्वा च कर्मसंज्ञक इति वाक्यम् २

कर्म ४ व ३

जोऽदुह्यते पयः। अजा ग्रामं नीयते। ह्रियते। कृष्यते। उह्यते। बोध्यते। माण
वकं धर्मः। माणवको धर्ममिति वा। भोज्यते माणवकं। ओदनः। माणव
कः ओदनमिति वा। पाठ्यते माणवकं वेदः। माणवको वेदमिति वा। ग्रामं
गम्यते। अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकारः। मा
सो मासं वा। आस्यते देवदत्तेन। अपनातुप्रयोगेषु स्वयः। मासमा गं ४
स्यं ते माणवकः। यत्र सौकर्यातिशयं द्योतयितुं कर्तृव्यापारो न
विवक्ष्यते। तदा कारकान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते। साध्वसिश्छि
नत्ति। काष्ठानि पचन्ति। पच्यते। ओदनेन। भिद्यते काष्ठेन। आरव्या

२०

श्रीगणेश

ते

अर्हर्शिखातानाम्: अर्हन्दीतानाम्. शम्बमुनिना. मानासासेटानयद्भि
त्रिशीतिग्राति सतिब्र। नेसाचमिकमिवमीनाम्। अशामि. अहमि।
अयामि. अकामि. अवामि. अनतासमनु. शम्बलेमोहोहविराता
शमयांचक्रे।मितंअनतानामिरीणाभिचवा रीर्घ: अशामि. अशमि.
अशमिवा ताम्: ध घहिंसायाम्। अवधि: मानिवधोनंदवृद्धि: भंजेनि
रीनलेपोधा: अभाजि: अभंजि। दमेनिसांतुमना। अलामि. अदलं
मि. मेतोकमेतिाउद्याहि:। प्रधानेनीसछाहप्र। उद्भिमन्हार्थयो
शाहकमिकारीजितेछवा. प्रवोम्येकमेराप.मेषांअनतानांजाह्यो मता:

डुत्यावपरुदाउजधिप्राह्यविद्रशापुर
जिमन्भमुरवोंमेनेडला: दप: २

दु२ श्री३

ड्रुसमघपुापे

श्री गणेशाय नमः पावकता ते नाम्यादित इत्यर्थः क्रमेशिलुङ् यङ्पापे लपुंसात्कालौ शोचि स्रवि-यार्थ्य क श्री भा वयङ्‌शान ग्रो श्री स्वामि०

ता २

सि॰ चं॰ अ॰

७८

अनुतापश्लो कर्मुडपोस्मप्र शोपकऽकर्म्म कः प्रीडा वास कर्म्मकः ३

असाविषातां। असोषातां। अर्प्यते। आनिता। अर्त्ता। स्मर्यते। स्मा
र्ति। स्मर्त्ता। हृयते। तनोतेर्वा यकि। तायते। तन्यते। अतानि। जाय
ते। जन्यते। तपो नेरनाकर्म्मकतपि। अनुतापे च। तप्यते। अन्व
तप्त पापेन। दहेरिः। दीपते। आतो युक् पुरा निराति स्रति च
दापिषीष्ट। दासीष्ट। अदायि। अदायिषातां। अदिषातां।
धीयते। स्वीयते। अग्लायि। हन्यते। घानिषीष्ट। वधिषीष्ट।
हन्ता। अघानि। अघानिषातां। अहसातां। अवधि। अवे
धिषातां। ह्वावदिते नहीर्घः। आहिता। यहिता। अदर्शि। राम

७८

श्री जगदीश

श्री

ऊँ नवि वन्हात: कर्मरीति ऽकर्म्मिका क्रिया दृश्यते। शिश्ये। शायिषी
ष्ट। शयिषीष्ट। अशायि। अपुक्ति: घट: क्रियते। त्यंतु: खीक्रियते।
नाऽभैर्विराभे स्तु रवप हक्रियो कानि षीष्ट। कृ षीष्ट। कानिष्यते।
कनिष्यते। अकानि। अकानिषातां। भाव्यते। भावयांचक्रे। भा
वयांबभूवे। भावयांमासे। भाविता। भावपः। भाविता। भा
वयिता। भाविष्यते। भावयिष्यते। अभावि। अभाविषातामा।
अभावयिषातामा। अनुभूयते। अनुभूयांचक्रे। अनुभूवि। अनुभ
यते। अनुभूयते। स्तूयते विष्णु:। अस्तावि।

श्री गणेशाय
श्री
सि॰ कौ॰ अ॰
६२

भविष्यते। अभाविष्यत। अभविष्यत। इत्यात्मन कर्त्तरि। धातोस्तन्नि
पत्ते भावे कर्मणि। चड्त्ता प्रत्ययः सेरपवादः। लुङ्। अभावि। अ
कर्मकोऽप्युपसर्गवशात्सकर्मकतामनुभवति। सुखमनुभूय
ते स्वामिना। लज्जासत्तास्थितिर्जागरणं वृद्धिक्षयभयजीवि
तमरणम्। शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मकमाहुः। फ
लव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः धातुस्तयोर्धर्मिभेदे सक
र्मकः उदाहृतेः २ धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात्। प्रसि
द्धेः धातोः कर्मणः अकर्मिका क्रिया भवति नहीं वहति स्पन्दते इत्यर्थः धात्वर्थेनो
कर्मणः अकर्मिका क्रिया भवति। इह वरतो जीवति प्राणान् धत्ते इत्यर्थः प्रसिद्धेः क

६२